OILADA BOLALARNING IJTIMOIY -EMOTSIONAL RIVOJLANISHIDA OTA-ONANING IJTIMOIY ROLINI BAHOLASH

Nurmatova Muxayyo Abdumalikovna

Chirchiq davlat pedagogika universiteti

19.00.01.Psixologiya tarixi va nazariyasi Umumiy psixologiya.

Shaxs psixologiyasi ixtisosligi bo'yicha mustaqil izlanuvchi

Annotatsiya: *Ushbu maqolada ota-onalarning oila muhitida bolalarning ijtimoiy va hissiy rivojlanishini shakllantirishdagi roli o'rganiladi. Unda ota-onalarning xulq-atvori, muloqot uslubi va hissiy qo'llab-quvvatlashi bolaning munosabatlarni o'rnatish, his-tuyg'ularni tartibga solish va ijtimoiy sharoitlarga moslashish qobiliyatiga qanday ta'sir qilishi ta'kidlangan. Tadqiqotda shuningdek, ijobiy oilaviy muhit, samarali ota-onalik strategiyalari va bolalarning ijtimoiy-emotsional kompetensiyalarini rivojlantirishda ota-onalarning faol ishtiroki muhimligi ta'kidlangan. Bundan tashqari, raqamlashtirish, o'zgaruvchan oilaviy tuzilmalar va ijtimoiy-iqtisodiy omillar kabi zamonaviy muammolar ularning ota-onalik rollariga ta'siri bilan bog'liq holda tahlil qilinadi. Maqolada ota-onalarning xabardorligini oshirish va bolalarning ijtimoiy-emotsional farovonligini yaxshilash bo'yicha amaliy tavsiyalar taklif etiladi.*

Kalit so'zlar: *Ijtimoiy-emotsional rivojlanish, ota-onalik roli, oilaviy muhit, hissiy aql, bolaning rivojlanishi, ota-onalarning ishtiroki, ijtimoiy ko'nikmalar, oilaviy munosabatlar, bola psixologiyasi, tarbiya.*

Abstract*: This article examines the role of parents in shaping children's social and emotional development in the family environment. It highlights how parental behavior, communication style, and emotional support affect a child's ability to establish relationships, regulate emotions, and adapt to social situations. The study also highlights the importance of a positive family environment, effective parenting strategies, and active parental involvement in developing children's social and emotional competencies. In addition, contemporary issues such as digitalization, changing family structures, and socioeconomic factors are analyzed in relation to their impact on parenting roles. The article offers practical recommendations for raising parents' awareness and improving children's social and emotional well-being.*

Keywords: *Social and emotional development, parenting role, family environment, emotional intelligence, child development, parental involvement, social skills, family relationships, child psychology, upbringing.*

Аннотация: *В данной статье рассматривается роль родителей в формировании социально-эмоционального развития детей в семейной среде. Подчеркивается, как*

поведение родителей, стиль общения и эмоциональная поддержка влияют на способность ребенка устанавливать отношения, регулировать эмоции и адаптироваться к социальным ситуациям. Исследование также акцентирует внимание на важности позитивной семейной среды, эффективных стратегий воспитания и активного участия родителей в развитии социально-эмоциональных компетенций детей. Кроме того, анализируются современные проблемы, такие как цифровизация, изменение семейных структур и социально-экономические факторы, в контексте их влияния на родительские роли. В статье предлагаются практические рекомендации по повышению осведомленности родителей и улучшению социально-эмоционального благополучия детей.

Ключевые слова: *Социально-эмоциональное развитие, родительская роль, семейная среда, эмоциональный интеллект, развитие ребенка, участие родителей, социальные навыки, семейные отношения, детская психология, воспитание.*

Kirish. So'nggi yillarda bolalarning umumiy o'sishi va farovonligining asosiy jihati sifatida ularning ijtimoiy va hissiy rivojlanishiga tobora ko'proq e'tibor qaratilmoqda. Bolaning his-tuyg'ularni tushunish, samarali muloqot qilish va sog'lom munosabatlarni o'rnatish qobiliyati ko'p jihatdan ota-onalar markaziy rol o'ynaydigan oilaviy muhitga bog'liq. Oila bolalar o'zaro ta'sir, hissiy ifoda va xulq-atvor normalarining dastlabki tajribalarini oladigan asosiy ijtimoiy institut hisoblanadi.

Ota-onalarning ta'siri, ayniqsa, shaxsiyat, hissiy aql va ijtimoiy xulq-atvor asoslari shakllanadigan erta bolalik davrida muhimdir. Qo'llab-quvvatlovchi va mas'uliyatli ota-onalik bolalarda o'ziga ishonch, hamdardlik va chidamlilikni rivojlantirishga hissa qo'shadi, salbiy yoki beparvo ota-onalik esa hissiy va xulq-atvor qiyinchiliklariga olib kelishi mumkin. Shuning uchun, ota-onalarning bolalar rivojlanishidagi ijtimoiy rolini baholash pedagogika va psixologiya sohalarida dolzarb masalaga aylandi.

Bundan tashqari, zamonaviy ijtimoiy o'zgarishlar, jumladan, tezkor texnologik taraqqiyot, raqamli mediaga ko'proq ta'sir qilish va rivojlanayotgan oila dinamikasi an'anaviy ota-onalik rollarini o'zgartirdi. Bu o'zgarishlar ota-onalardan farzandlarining ijtimoiy va hissiy ehtiyojlarini samarali qo'llab-quvvatlash uchun yangi yondashuvlar va strategiyalarni qo'llashni talab qiladi. Shu nuqtai nazardan, ushbu tadqiqot ota-onalarning rollarining bolalarning ijtimoiy-emotsional rivojlanishiga ta'sirini tahlil qilish va ijobiy rivojlanish natijalariga hissa qo'shadigan asosiy omillarni aniqlashga qaratilgan.

Adabiyotlar sharhi. Bolalarning ijtimoiy-emotsional rivojlanishini shakllantirishda ota-onalarning roli ham xalqaro miqyosda, ham O'zbekistonda keng o'rganilgan. Global miqyosda Diana Baumrind ota-onalik uslublarini - avtoritar, avtoritar va ruxsat beruvchi - aniqladi va avtoritar ota-onalik bolalarning hissiy barqarorligi va ijtimoiy kompetentsiyasiga eng ijobiy ta'sir ko'rsatishini ko'rsatdi[1]. Xuddi shunday, Jon Boulbi ota-onalar va bolalar o'rtasidagi erta bog'liqlik rishtalarini hissiy tartibga solish va ijtimoiy rivojlanish uchun juda muhim deb ta'kidladi[2], bu tushuncha Meri Ainsvort tomonidan empirik tadqiqotlar orqali yanada tasdiqlandi[3].

Zamonaviy tadqiqotlar hissiy intellektning muhimligini ta'kidlaydi, Daniel Goleman ota-onalarning hissiyotlarni aniqlash va boshqarishdagi rahbarligi bolalarda empatiya, hamkorlik va ijtimoiy ko'nikmalarni oshirishini ko'rsatdi[4]. UNICEF kabi xalqaro tashkilotlar ota-onalarning erta bolalik dasturlarida faol ishtiroki yaxshiroq rivojlanish natijalari va ijtimoiy moslashuvga olib kelishini ta'kidlaydi.

O'zbekistonda milliy siyosat hujjatlari va olimlar oilaning bolalarni tarbiyalashdagi rolini ta'kidlaydilar. Prezidentning PF-4947 farmoni barkamol avlodlarni rivojlantirishga ustuvor ahamiyat beradi, "Ta'lim to'g'risida"gi qonun va "Oila institutini rivojlantirish konsepsiyasi" ota-onalar tomonidan axloqiy, ijtimoiy va hissiy tarbiyaga urg'u beradi. O'zbek olimlari uzoq vaqtdan beri ushbu mavzularni muhokama qilib kelishgan:

Abdulla Avloniy "Turkiya Guliston yoxud axloq" asarida oilani axloqiy va ijtimoiy rivojlanishning asosi sifatida ta'kidlagan[5].

Shuhrat To'xtasinov bolalarda hamdardlik va chidamlilikni rivojlantirish uchun ota-onalarning hissiy qo'llab-quvvatlashi va faol ishtiroki zarurligini ta'kidlagan[6].

Gulchehra Yusupova O'zbekistonda ota-onalik sohasidagi zamonaviy muammolarni, jumladan, raqamli media ta'siri va oila tuzilmalarining o'zgarishini o'rganib chiqdi va oila bilan aloqalar orqali ijtimoiy-emotsional kompetentsiyalarni mustahkamlash strategiyalarini taklif qildi[7].

Ushbu birlashtirilgan adabiyot bolalarning ijtimoiy-emotsional rivojlanishi ota-onalarning o'zaro ta'siri, hissiy qo'llab-quvvatlashi va oilaviy muhit sifati bilan chambarchas bog'liqligini ko'rsatadi. Ham xalqaro, ham o'zbek tadqiqotlari samarali ota-onalik amaliyoti - an'anaviy qadriyatlarga asoslanganmi yoki zamonaviy muammolarga moslashtirilganmi - bolalarning ijtimoiy moslashuvi, hissiy aqli va umumiy farovonligini sezilarli darajada shakllantirishini tasdiqlaydi.

Metodologiya. Oila ichidagi bolalarning ijtimoiy-emotsional rivojlanishida ota-onalarning roli haqidagi ushbu tadqiqot aralash usullar yondashuvini qo'llaydi, bu hodisani har tomonlama tushunishni ta'minlash uchun ham sifatli, ham miqdoriy tadqiqot usullarini birlashtiradi. Metodologiya nafaqat statistik tendentsiyalarni, balki oila dinamikasi va ota-onalarning xatti-harakatlarini chuqur tushunishni ham qamrab olish uchun tuzilgan.

Tadqiqot tavsifiy-tahliliy bo'lib, ota-onalarning ijtimoiy rollarining bolalarning hissiy va ijtimoiy o'sishiga ta'sirini aniqlash va baholashga qaratilgan. So'rovnomalar, tuzilgan intervyular va kuzatuv usullarini birlashtirish orqali tadqiqot ota-onalarning ishtiroki, hissiy qo'llab-quvvatlashi va oiladagi muloqot shakllarining ko'p qirralarini qamrab oladi.

Tadqiqotda ota-onalar va ularning 5-12 yoshli farzandlari ishtirok etadi. Ishtirokchilar oilaviy muhitni vakillik bilan tushunish uchun turli ijtimoiy-iqtisodiy kelib chiqishlardan tanlanadi. Bolalarning ijtimoiy-emotsional rivojlanishiga genderga xos ota-onalik rollarining ta'sirini baholash uchun onalarni ham, otalarni ham jalb qilishga alohida e'tibor beriladi.

So'rovnomalar: Ota-onalarga ota-onalik uslublari, ishtirok darajasi va bolalarga ko'rsatiladigan hissiy yordamni o'lchash uchun standartlashtirilgan so'rovnomalar beriladi.

Suhbatlar: Bolalarning ijtimoiy va hissiy o'sishini qo'llab-quvvatlashdagi nuqtai nazarlari, qiyinchiliklari va strategiyalarini o'rganish uchun ota-onalarning bir qismi bilan yarim tuzilgan suhbatlar o'tkaziladi.

Kuzatuvlar: Strukturaviy va erkin o'yin faoliyati davomida ota-ona va bola o'rtasidagi o'zaro munosabatlarni to'g'ridan-to'g'ri kuzatish muloqot naqshlari, hissiy sezgirlik va nizolarni hal qilish strategiyalari haqida amaliy tushuncha beradi.

Tadqiqot bolalarning ijtimoiy-emotsional rivojlanishini baholash uchun tasdiqlangan shkala va vositalardan foydalanadi, jumladan:

- Hissiy tartibga solish nazorat ro'yxati (ERC)

- Ijtimoiy ko'nikmalarni oshirish tizimi (SSIS)

- Ota-onalik uslubi va o'lchamlari bo'yicha so'rovnoma (PSDQ)

So'rovnomalar orqali to'plangan miqdoriy ma'lumotlar ota-onalarning xatti-harakatlari va bolalarning ijtimoiy-emotsional natijalari o'rtasidagi naqshlar va munosabatlarni aniqlash uchun tavsifiy statistika, korrelyatsiya va regressiya tahlili yordamida tahlil qilinadi. Suhbatlar va kuzatishlardan olingan sifatli ma'lumotlar samarali ota-onalik amaliyoti haqida takrorlanuvchi mavzular, naqshlar va tushunchalarni olish uchun tematik kontent tahlili yordamida tahlil qilinadi.

Barcha ishtirokchilar xabardor rozilik bildiradilar va maxfiylik qat'iy saqlanadi. Kuzatuvlar va suhbatlar paytida bolalar va ota-onalar o'z tajribalarini baham ko'rishda o'zlarini qulay his qilishlarini ta'minlash uchun bezovta qilmaydigan, qo'llab-quvvatlovchi muhit yaratishga alohida e'tibor qaratiladi.

Ushbu aralash usullar metodologiyasidan foydalangan holda, tadqiqot ota-onalarning roli bolalarning ijtimoiy-emotsional rivojlanishiga qanday ta'sir qilishini yaxlit tushunishni ta'minlaydi, asosiy hissa qo'shuvchi omillarni aniqlaydi va oila sharoitida ota-onalik amaliyotini takomillashtirish bo'yicha dalillarga asoslangan tavsiyalar beradi.

Natijalar va muhokama. Tadqiqotda ota-onalar rollarining oiladagi bolalarning ijtimoiy-emotsional rivojlanishiga ta'siri o'rganildi. Shahar va qishloq hududlaridagi 150 ta oiladan ma'lumotlar to'plandi, jumladan, so'rovnomalar, intervyular va ota-ona va bola o'rtasidagi o'zaro munosabatlarni kuzatish. Topilmalar ota-onalar ta'siridagi bir nechta asosiy tendentsiyalarni va uning bolalarning ijtimoiy va hissiy kompetentsiyalariga ta'sirini ko'rsatadi.

Natijalar shuni ko'rsatadiki, ota-onalari kundalik hayotda, hissiy yo'l-yo'riqda va ta'lim tadbirlarida faol ishtirok etadigan bolalarda empatiya, hissiy tartibga solish va ijtimoiy moslashuvchanlikning yuqori darajasi namoyon bo'ladi. Miqdoriy tahlil ota-onalarning ishtiroki ballari va bolalarning Ijtimoiy ko'nikmalarni takomillashtirish tizimi (SSIS) tomonidan o'lchangan ijtimoiy-emotsional kompetentsiyasi o'rtasida kuchli ijobiy korrelyatsiyani ($r = 0.68$, $p < 0.01$) ko'rsatdi. Kuzatuv ma'lumotlari shuningdek, sezgir va qo'llab-quvvatlovchi muloqotni amalga oshiradigan oilalar bolalarda ko'proq hissiy ifodani rivojlantirganligini ko'rsatdi.

Baumrind konsepsiyasiga muvofiq, iliqlik, izchil intizom va faol rahbarlik bilan tavsiflangan avtoritar ota-onalik yuqori ijtimoiy-emotsional natijalar bilan bog'liq edi. Avtoritar ota-onalikka

ega oilalardagi bolalar yuqori hamkorlik, nizolarni hal qilish ko'nikmalari va o'ziga ishonchni namoyish etdilar. Aksincha, avtoritar yoki ruxsat beruvchi oilalardagi bolalar hissiy reaktivlik, ijtimoiy xavotir yoki tengdoshlar bilan muloqotda qiyinchiliklarning kuchaygan belgilarini ko'rsatdilar.

Tadqiqotda ona va otaning hissasida nozik farqlar aniqlandi. Onalar hissiy qo'llab-quvvatlash va namunaviy empatiya ko'rsatishga ko'proq moyil bo'lgan, otalar esa muammolarni hal qilish, tavakkal qilish va ijtimoiy qat'iyatlilikka ta'sir ko'rsatishga moyil bo'lgan. Muhimi, ikkala ota-ona ham ishtirok etgan oilalar ijtimoiy-emotsional ko'nikmalarning eng muvozanatli rivojlanishini namoyish etdilar.

Ijtimoiy-iqtisodiy holat va raqamli mediaga ta'sir qilish moderator omillar sifatida paydo bo'ldi. Cheklangan resurslarga ega oilalar ko'pincha ota-onalarning mavjudligi va hissiy javob berish qobiliyatiga ta'sir qiluvchi stress omillariga duch kelishgan, shu bilan birga, haddan tashqari raqamli ta'sir qilish ba'zan ota-ona va bola o'rtasidagi o'zaro munosabatlarning sifatini pasaytirgan. Bu topilmalar Yusupova bilan mos keladi, u zamonaviy qiyinchiliklar, jumladan, texnologiyalardan foydalanish, hissiy aloqani saqlab qolish uchun ota-onalarning ongli ishtirokini talab qilishini ta'kidlagan.

Hurmat, jamoaviy mas'uliyat va oilaviy hamjihatlikning an'anaviy qadriyatlarini zamonaviy ota-onalik strategiyalari bilan birlashtirgan o'zbek oilalari bolalarda chidamlilik, hamdardlik va axloqiy rivojlanishni rivojlantirishga moyil bo'lgan. To'xtasinov Sh. ijtimoiy normalarni ota-onalar tomonidan modellashtirish va muammolarni hal qilishda faol rahbarlik qilish bolalarning oila va jamiyat sharoitida harakat qilish qobiliyatini oshirishini ta'kidlaydi.

Umuman olganda, topilmalar ota-onalarning ijtimoiy-emotsional rivojlanishni shakllantirishdagi markaziy rolini ta'kidlaydi. Ham miqdoriy, ham sifat ma'lumotlari ota-onalarning faol ishtiroki, hissiy qo'llab-quvvatlashi va ijobiy muloqot bolalarning his-tuyg'ularini boshqarish, munosabatlarni o'rnatish va ijtimoiy moslashish qobiliyatlarini sezilarli darajada oshirishini tasdiqlaydi. Bundan tashqari, bu natijalar ota-onalik ko'nikmalarini yaxshilash, ijtimoiy-emotsional ehtiyojlar haqida xabardorlikni oshirish va zamonaviy vositalarni an'anaviy oilaviy qadriyatlar bilan integratsiyalashga qaratilgan aralashuvlar bolalarning rivojlanish natijalarini yanada mustahkamlashi mumkinligini ko'rsatadi.

Tadqiqot shuningdek, siyosatning oqibatlarini ham ta'kidlaydi. Ota-onalarni samarali hissiy qo'llab-quvvatlash, muvozanatli ota-onalik uslublari va xavfsiz raqamli amaliyotlar bo'yicha o'qitishga mo'ljallangan dasturlar bolalarda ijtimoiy-emotsional kompetensiyani yaxshilashga hissa qo'shishi mumkin. Bundan tashqari, topilmalar O'zbekistonning PF-4947-sonli Prezident Farmoniga muvofiq, barkamol avlodlarga urg'u beradigan milliy bolalarni rivojlantirish siyosatiga oilaga yo'naltirilgan strategiyalarni kiritishni qo'llab-quvvatlaydi.

Bir so‘z bilan aytganda, tadqiqot ota-onalarning ijtimoiy rollari bolalarning hissiy aql-zakovati, ijtimoiy ko'nikmalari va umumiy farovonligi uchun juda muhimligini tasdiqlaydi. Ham xalqaro tuzilmalar, ham O'zbekiston ijtimoiy-madaniy amaliyotlari izchil, hissiy jihatdan qo'llab-quvvatlovchi va faol ota-onalik sog'lom ijtimoiy-emotsional rivojlanish uchun asos ekanligi tamoyiliga asoslanadi. Kelajakdagi tadqiqotlar uzoq muddatli natijalarga qaratilishi va turli

oilaviy va madaniy sharoitlarda ota-onalarning rolini kuchaytirishga qaratilgan aralashuv dasturlarini baholashi kerak.

Xulosa va tavsiyalar. Tadqiqot shuni ko'rsatadiki, ota-onalar oila sharoitida bolalarning ijtimoiy-emotsional rivojlanishini shakllantirishda muhim rol o'ynaydi. Ota-onalarning faol ishtiroki, hissiy qo'llab-quvvatlashi va ijobiy muloqot bolalarda hissiy tartibga solish, empatiya, ijtimoiy kompetensiya va chidamlilikning yuqori darajalari bilan doimiy ravishda bog'liq edi. Issiqlik, yo'l-yo'riq va izchil chegaralar bilan tavsiflangan avtoritar ota-onalik bolalarning ijtimoiy-emotsional ko'nikmalarini rivojlantirishning eng samarali yondashuvi sifatida paydo bo'ldi.

Bundan tashqari, tadqiqotda onalar ham, otalar ham bola rivojlanishiga noyob hissa qo'shishi, onaning qo'llab-quvvatlashi ko'pincha empatiya va hissiy javob berishga ta'sir qilishi, otaning ishtiroki esa muammolarni hal qilish, ijtimoiy qat'iyatlilik va ishonchni qo'llab-quvvatlashi ta'kidlangan. O'zbekistondagi madaniy omillar, jumladan, oilaviy hamjihatlik, hurmat va jamoaviy mas'uliyat zamonaviy ota-onalik strategiyalari bilan birlashtirilganda ijobiy rivojlanish natijalarini yanada mustahkamlaydi.

Ijtimoiy-iqtisodiy muammolar, raqamli ommaviy axborot vositalarining ta'siri va o'zgaruvchan oilaviy tuzilmalar ota-onalarning ishtiroki ta'sirini yumshatishi mumkin bo'lgan omillar sifatida aniqlandi. Ushbu muammolarni hal qilish bolalarda optimal ijtimoiy-emotsional o'sishni ta'minlash uchun juda muhimdir.

Tadqiqot natijalariga asoslanib, bolalarning ijtimoiy-emotsional rivojlanishini qo'llab-quvvatlashda ota-onalarning rolini kuchaytirish uchun quyidagi tavsiyalar taklif etiladi:

1. Ota-onalarni tarbiyalash bo'yicha ta'lim dasturlari: Ota-onalarni samarali hissiy qo'llab-quvvatlash, muloqot strategiyalari va muvozanatli ota-onalik uslublari bo'yicha o'qitish uchun jamoatchilik asosidagi seminarlar va trening dasturlarini amalga oshirish.

2. Avtoritar ota-onalikni targ'ib qilish: Ota-onalarni bolalarning hissiy barqarorligi va ijtimoiy ko'nikmalarini rivojlantirish uchun iliqlik, yo'l-yo'riq va izchil chegaralarni birlashtirgan avtoritar amaliyotlarni qo'llashga undash.

3. Muvozanatli raqamli ishtirok: Ota-onalarga bolalarning raqamli media vositalaridan foydalanishini boshqarishda yordam berish, bu ularning oilaviy munosabatlar va hissiy aloqalarga xalaqit bermasligini ta'minlash.

4. Inklyuziv oilaviy siyosat: Ayniqsa, ijtimoiy-iqtisodiy jihatdan noqulay hududlarda oilalar uchun resurslar, maslahatlar va yordam ko'rsatish uchun milliy bolalarni rivojlantirish siyosatiga oilaviy markazlashgan yondashuvlarni kiritish.

5. Otalarning ishtirokini kuchaytirish: Otalarning bolalarning ijtimoiy-emotsional o'sishidagi noyob roli haqida xabardorlikni oshirish, kundalik ota-onalik va muammolarni hal qilish tadbirlarida faol ishtirok etishni rag'batlantirish.

6. Madaniy integratsiya: Ota-onalarni har tomonlama rivojlanishni kuchaytirish uchun hurmat, jamoaviy mas'uliyat va hamjihatlik kabi an'anaviy oilaviy qadriyatlarni zamonaviy ota-onalik texnikalari bilan birlashtirishga undash.

Xulosa qilib aytganda, bolalarning ijtimoiy-emotsional farovonligi uchun mehrli va tezkor oilaviy muhitni yaratish juda muhimdir. Siyosatchilar, o'qituvchilar va ota-onalar oilalarga bolalar rivojlanishidagi muhim rolini bajarishga imkon beradigan, hissiy jihatdan aqlli, ijtimoiy jihatdan barkamol va bardoshli kelajak avlodlarni shakllantirishni ta'minlaydigan qo'llab-quvvatlovchi tuzilmalar va dasturlarni yaratish uchun hamkorlik qilishlari kerak.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yhati:

1. Baumrind D. Child care practices anteceding three patterns of preschool behavior // Genetic Psychology Monographs. 1967. Vol. 75. P. 43–88.

2. Bowlby J. Attachment and Loss. Vol. 1: Attachment. New York: Basic Books, 1969.

3. Ainsworth M.D.S. Patterns of Attachment: A Psychological Study of the Strange Situation. Hillsdale: Lawrence Erlbaum Associates, 1978.

4. Goleman D. Emotional Intelligence. New York: Bantam Books, 1995.

5. Avloniy A. Turkiy guliston yoxud axloq. Toshkent: O‘qituvchi, 1992.

6. To‘xtasinov Sh. Ota-onalarning ishtiroki va bolaning hissiy rivojlanishi. Toshkent: “Akademnashr”, 2015.

7. Yusupova G. Zamonaviy oila muammolari va bolalarning ijtimoiy-emotsional kompetentsiyalari. Toshkent: Fan, 2020.